

GYAKORLATI FILOZÓFIAI JOGELMÉLET

GYÓRFI TAMÁS

Bódig Máttyás:

Jogelmélet és gyakorlati filozófia

Jogelméleti módszertani vizsgáldások

Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. 601 old., 3315 Ft

1

Esterházy Péterrel szólva, egy fontos könyv „kinehéz-kedi a helyét”.¹ Ez a megállapítás éppen úgy igaz a társadalomtudományokra, mint a szépirodalomra. Kinehéz-kedi a helyét, akkor is, ha nem írnak róla recenziót. Bódig Máttyás monográfiájának megjelenésekor sejtethető volt, hogy ez a könyv ki fogja nehézkedni a helyét. Az azóta eltelt idő ezt látszik igazolni. Tétélei bekerültek a jogelméleti diskurzusba, és vitákat inspiráltak.² Ez azok előtt is látható, akik csupán az utóbbi évek jogelméleti szakirodalmát tanulmányozták át, de még nyilvánvalóbb azok számára, akik a jogelméleti közösség konferenciáinak rendszeres

résztevői.³ A könyv jelentősen hozzájárult egy jogelméleti paradigma magyarországi meghonosításához,⁴ fogalmi készlete pedig még a fiatalabb generáció olyan tagjai számára is a szakmai nyelv részévé vált, akik egyébként nem egyértelműen elkötelezettek az e monográfiában megjelenő jogelméleti gondolkodás iránt.⁵ De ha egy könyvről előre sejtethető, hogy ki fogja nehézkedni a helyét, akkor recenziót kell írni róla. Ismét Esterházy parafrázisát adva, ez lenne a tárgyszerű kifejezési módja annak, hogy egy szakmai közösség kifejezze a könyv megjelenése fölött érzett örömét. Magam mégis vonakodtam ettől a feladattól, s ennek a vonakodásnak a szisztematikus okait fontosnak tartom itt feltárni.

Mindenekelőtt hadd ismeressem meg az olvasót röviden a recenzió tárgyául szolgáló könyvvel. Bódig Máttyás monográfiájának fő célkitűzése egy tartható jogelméleti módszertan kidolgozása. Ennek a feladatnak a szisztematikus elvégzése a könyv V. fejezetére hárul, így mindenképpen ez tekinthető a monográfia kulcsfejezetének. A VI. és a VII. fejezet ennek a módszertannak a tartalmi jogelméleti implikációit bontja ki. Az így kirajzolódó elmélet képe azonban a szerző szerint közel sem teljes, inkább csak egy gyakorlati filozófiai módszertanból következő jogelmélet vázlatát, főbb kontúrjait ismerhetjük itt meg. A könyv legterjedelmesebb része, az első négy fejezet pedig, ahogyan a szerző igen pontosan meghatározza, saját jogelméleti és jogelméleti módszertani álláspontjának archeológiáját kínálja, áttekintve a kortárs angolszász jogelmélet egy bizonyos hagyományának módszertani vitáit. Bódig Máttyás az előszóban megosztja az olvasóval a munka során felmerült szerkesztési dilemmáit, s arra vonatkozó érveit, miért éppen azt a formát kapta végül is a könyv, amit kapott. Én magam, megvallom, szerencsésebbnek tartottam volna, ha ez az anyag végül két könyvben ölt testet, és a szerző külön publikálja a saját jogelméletét kifejtő három fejezetet, és külön az angolszász jogelmélet módszertani vitáit bemutató fejtegetéseit. Rövidesen kifejtem azt is, hogy miért.

Bódig az angolszász jogelméleti gondolkodásnak Herbert Hart elméletéből kinövő hagyományára épít, amely a Hart műve által felvetett problémák megoldásán fáradozik. Ez ma az angolszász jogelmélet *mainstream*, vagy pejoratívabban megfogalmazva, ortodox irányzata.⁶ Herbert Hart főműve kétségtelenül ismert ugyan a hazai jogelméleti közösségben, a munkássága keltette vitákból kirajzolódó jogfilozófiai

1 ■ Esterházy Péter: Zakóink legtitkosabb szerkezete. In: Kecscsényi László (szerk.): *Ottlik (Emlékkönyv)*. Pesti Szalon, Bp., 1996. 182. old.

2 ■ Lásd például Bódig Máttyásnak Jakab Andrásval és Bencze Máttyással folytatott érvényesség-vitáját a *Jogelméleti Szemle* (<http://jesz.ajk.hu>) hasábjain: Bencze Máttyás: A jogérvényesség problematikájának megközelítései. *Jogelméleti Szemle*, 4 (2003), 1. szám; Bódig Máttyás: Adalékok a jogi érvényesség jogelméleti problémájának tisztázásához. *Uo.*; Jakab András: Válasz Bódig Máttyás kritikájára. Egyúttal hozzászólás a Bencze-Bódig vitához. *Jogelméleti Szemle*, 4 (2003), 2. szám; Bódig Máttyás: Válasz – Jakab András felhívására. *Uo.* A további vitákra nézve: Szilágyi Péter: Jogbölcselet és politikai filozófia. In: uő (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jogbölcselet. Leviatán* (különszám). Universitas-Győr, Győr, 2005; Pokol Béla: A tudományon túl: a kognitivitástól a normatív gyakorlati filozófiáig. *Jogelméleti Szemle*, 7 (2006), 1. szám; Löffler Tibor: Autoritás és legitimitás II. *Jogelméleti Szemle*, 6 (2005), 4. szám.

3 ■ E konferenciák nyomtatott formában megjelent anyagai sajnos nem adják vissza a szóbeli viták dinamikáját. Bizonyos mértékig kivétel ez alól a 2006 februárjában tartott szegedi jogelméleti konferencia, melynek hozzászólásai részlegesen felkerültek az internetre. Lásd *Jogelméleti Szemle*, 7 (2006), 1. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/2006_1.html.

4 ■ Paksy Mátty – Takács Péter: Kontinuitás és diszkontinuitás a magyar jogbölcseletben. Korreferátum Varga Csaba *A jogbölcselet állapota Magyarországon* című előadásához, amely már tudományos műhelyről beszél a paradigma művelői kapcsán. Kézirat. A kézirat alapjául szolgáló előadás *A magyar jogrendszer átalakulása 1985–/1990–2005* című konferencián hangzott el.

5 ■ Ezt az álláspontot megerősíti Varga Csaba helyzetértékelése is: i. m. *Állam- és Jogtudomány*, 2006. 1. szám, 12. old.

6 ■ Vö. Varga Csaba: A Hart-jelenség. In: uő: *Jogfilozófia az ezredfordulón: Minták, kényszerek – múltban, jelenben*. Szent István Társulat, Bp., 2004. 198. old.

tradíció azonban idegen a magyar jogelméleti gondolkodás eddigi hagyományaitól. Bár, mint a szerző mondja, elismeri, hogy elvileg létezhetnek olyan jogelméletek, melyek igazságigényei inkompenzabilis viszonyban állnak az ő elméletének igazságigényeivel, ebből nem következik, hogy a különböző jogelméleti paradigmák közötti diszkurzív közvetítés eleve lehetetlen lenne, és az egyik paradigmán belülről ne lehetne kihívást intézni egy másik paradigmával szemben (424–425. old.). Az inkompenzurabilitást csak akkor állapíthatjuk meg, ha megkíséreltük ezt a közvetítést. Ennek megfelelően Bódig Máttyás nem egyszerűen az eddigi jogelméleti hagyományainktól idegen paradigma keretei között mozog, de kihívást is intéz a magyar jogelmélet kurrens elméleteivel szemben, mind módszertani, mind tartalmi értelemben. Visszatérve a szerkesztési problémájára, úgy vélem, hogy ha a szerző külön kötetbe foglalja a monográfia két egységét, transzparenssebbé válik az a szándéka, hogy saját jogelméletének körvonalazásával szólítsa meg a hazai jogelmélet más paradigmákban alkotó szerzőit. Az egybeszerkesztés miatt nagyobb a veszélye annak, hogy a könyv több mint kétharmadát kitevő, a harti paradigmán belül mozgó „archeológia” agyonnyomja a kötet másik egységét, s az a képzet keletkezhet, hogy a kötet kizárólag vagy elsősorban azok érdeklődésére tarthat számot, akik ezen a paradigmán belül gondolkodnak.

Hogy a harti paradigma keretei között maradó „belső nézőpontból” vagy pedig az abból kilépő „külső nézőpontból” vizsgáljuk-e a művet, alapvető dilemma elé állítja a recenziót is. Ha a szerző által képviselt paradigmán belülről indul el, recenziója az elméleti családon belüli párbeszéd formáját ölti. Ha viszont azt akarja felmérni, mi e könyv jelentősége a magyar jogelmélet egésze számára, óhatatlanul ki kell lépnie ebből a paradigmából. Ebből a szituációból fakadnak személyes dilemmáim is. A magyar jogelméletben minden bizonytalanság az én felfogásom áll legközelebb a szerző nézeteihez.⁷ Ebből talán az következne, hogy különösen kedvező pozícióban vagyok ahhoz, hogy véleményt formáljak gyakorlati filozófiai jogelméletéről. Azt gondolom továbbá, hogy a belső nézőpontú kritika azért is fontos lenne, mert a hazai elméleti jogi gondolkodás színvonalát jelentősen emelné, ha intenzív szakmai viták lennének az azonos paradigmát képviselők között. A magyar jogelmélet ugyanis sokszínű, de e sokszínűségnek talán éppen az az ára, hogy kevés lehetőséget ad olyan szakmai vitákra, ahol a párbeszédre szánt energiákat nem emészti fel az eltérő kategóriák közötti eligazodás és közlekedés feltételeinek megteremtése.

A kötet érvrendszere azonban túl sűrű szövésű ahhoz, hogy egy recenzió keretében át lehessen tekinteni, ha viszont csupán azokat a pontokat emelem ki, ahol nézeteltérésem van a szerzővel, úgy a könyv egésze szempontjából túlzottan periférikus kérdések kerülnek a recenzió homlokterébe. Éppen ezért csak jelzem, hogy saját kiérlelt (nek vélt) nézeteim inkább

tartalmi, mint módszertani kérdésekben térnek el a szerzőitől, és e nézeteltérések elsősorban az autoritás problémájával kapcsolatosak.⁸ A fenti megfontolások miatt úgy gondolom, nem tennék igazán jó szolgálatot a könyvnek, ha elmerülnék az angolszász jogelmélet szerzőivel vagy speciális problémáival kapcsolatos, egyébként fontos részletkérdések taglalásában. A középpontba inkább azt a kérdést állítom, hogy mennyiben jelent kihívást Bódig Máttyás elmélete a hazai jogelméleti gondolkodás többi irányzata számára. Ebből kifolyólag szinte kizárólag könyve V. és VI. fejezetével foglalkozom.

2

A magyar jogelmélet a szocializmus időszakában a térség más országainak jogelméletéhez hasonlóan a hivatalos rangra emelt marxista-leninista ideológia foglyává vált. A diktatúra puhulásával azonban, elsősorban Peschka Vilmos, Sajó András, Kulcsár Kálmán és Varga Csaba törekvéseinek köszönhetően, megjelentek olyan jogelméleti kezdeményezések, amelyek új tájékozódási pontokat kerestek, s megkísérelték meghaladni a hivatalos jogelméletet. A rendszerváltáskor így a hazai jogelmélet már korántsem volt monolit szerkezetű, 1989 után pedig ez a fejlődés új lendületet kapott. Számunkra itt most nem perdöntő, van-e vagy nincs valódi diszkontinuitás a rendszerváltás előtti és utáni jogelméletben,⁹ s arra

7 ■ Jogelméleti nézeteim összefoglalását lásd: Gyórfi Tamás: *A kortárs jogpozitívizmus perspektívái*. Bóbor, Miskolc, 2006.

8 ■ L. uo. 8. fejezet.

9 ■ Erről a kérdéstről lásd Varga Csaba, valamint Paksy Máté és Takács Péter idézett tanulmányait.

10 ■ A legújabb és legteljesebb áttekintést Varga: *A jogbölcsekedés állapota* című tanulmánya adja. Emellett lásd Takács Péter: *Az ígért földje. Valóság*, 42 (1999), 2. szám; Pokol Béla: *A jog elmélete*. Rejtjel, Bp., 2001. 359–365. old. és *Előadás a jogelmélet diszciplináris önreflexiójáról. Jogelméleti Szemle*, 7 (2006) 1. szám.

11 ■ Lásd például Pokol: *A jog elmélete*; Varga Csaba: *A jog társadalomelmélete felé*. Osiris, Bp., 1999.; Karácsony András: *Jogfilozófia és társadalomelmélet*. Pallas Stúdió – Attraktor, Bp., 2000.

12 ■ Varga Csaba szerint az analitikai jogelmélet életszerűtlen, mesterkelt, és a valóságos jogvizsgálat helyett a jogot inkább virtualizáltan szimulálja. Vö. Varga: *A jogbölcsekedés állapota*; továbbá: *A Hart-jelenség*. Különösen 204–207. old.

13 ■ Paksy–Takács: *i. m.* „Másképp viszont az ezen általános problémák tisztázására törekvő ún. »miskolci műhely« több képviselője (így Gyórfi Tamás és Bódig Máttyás) mondandóját az angolszász gyökerű analitikus jogelmélet fogalmi rendszerébe zárta, ami – a magyar joggyakorlathoz csak néhány ponton és esetlegesen kötődő ún. gyakorlati filozófiai háttérrel együtt – az elméleti igényű szakjogászok esetén már-már lehetetlenné teszi, a jogelmélet egészét tekintve pedig megnehezíti a kommunikációt.”

14 ■ Pokol Béla: *A tudományon túl: a kognitivitástól a normatív gyakorlati filozófiáig. Jogelméleti Szemle*, 7 (2006), 1. szám.

15 ■ Varga: *A jogbölcsekedés állapota*, 12. old.; Varga: *A Hart-jelenség*. 201–202. old.

16 ■ Erre vonatkozóan lásd Bódig Máttyás: *Társadalomelmélet, gyakorlati filozófia, jogelmélet. Jogelméleti Szemle*, 7 (2006) 1. szám; Gyórfi Tamás: *Gyakorlati filozófia, liberális morálfilozófia és a jog autonómiája. uo.*; Gyórfi Tamás: *Pokol Béla és a gyakorlati filozófiai jogelmélet kritikája. Jogelméleti Szemle*, 7 (2006) 3. szám.

sincs mód, hogy ezen irányzatoknak akár vázlatos áttekintését adjam.¹⁰ Mindenesetre úgy gondolom, hogy a rendszerváltás utáni első évtized gondolkodásának a sokszínűség ellenére volt egy domináns jogelméleti irányzata, nevezetesen a társadalomelméleti paradigma.¹¹

Ebbe a közegbe hozott új szint az angolszász jogelmélet *mainstream* irányzatának problematikájához kapcsolódó szemléletmód megjelenése, melynek legjelentősebb hazai teljesítménye az itt bemutatott könyv. (Az irányzat körülhatárolására szolgáló fenti, körülményes elnevezés helyett időnként a „gyakorlati filozófiai jog-elmélet” kifejezést fogom használni, bár tisztában vagyok vele, hogy ennek a címkének a használata sem teljesen problémamentes.) Bár-hogyan formáljon is valaki véleményt e könyv teteleiről, azt aligha vitathatja, hogy Bódig Mátyás igen széles irodalmi bázison mozogva, rendkívül alaposan és kompetensen kalauzolja el olvasóit a szóban forgó elméleti hagyomány szerzői és problémái között. A könyvismertetések e sablonosan hangzó mondatát annak az egyáltalán nem jelentéktelen következtetésnek az alátámasztására szántam, hogy ma már megítélésem szerint semmivel sem lenne rosszabb helyzetben az a kezdő kutató, aki a rendelkezésre

álló hazai irodalom alapján szeretne eligazodni a kortárs angolszász jogelmélet *mainstream* irányzatának kurrens vitái és kérdései között, mint az a kollégája, aki a társadalomelméleti jogelmélettel vagy bármely más irányzattal kapcsolatban szeretné ugyanezt megtenni, s ez nem kis részben éppen e monográfia érdeme. A szerző ráadásul szuverén módon formálja az angolszász szerzőktől merített érvanyagot, s elemzéseiből olyan önálló jogelmélet rajzolódik ki, amely öndefiníciója szerint dworkiniánus (283. old.), de Dworkin antikonceptualizmusa és konstruktivizmusa nélkül; sokat merít John Finnis elméletéből, de anélkül, hogy természetjogivá válna; és beépíti Joseph Raz általános gyakorlati filozófiájának és autoritáselméletének legjobb elemeit anélkül, hogy megmarad-

na Raz elméletének leíró ambíciójánál, vagy követné az ő tartalmi pozitívizmusát.

A gyakorlati filozófiai jogelmélet, talán nem függetlenül megerősödésétől, az utóbbi időben heves támadások keresztútjába került, s a jogelméleti közösség konferenciái a társadalomelméleti és gyakorlati filozófiai elméletek állandó ütközésének terepévé váltak. A gyakorlati filozófiai jog-elmélettel kapcsolatban visszatérő vád, hogy általában életidegen, vagy lega-

lábbis idegen a magyar jogi vagy jogelméleti kultúrától (Varga,¹² Paksy-Takács¹³), tudománytalan (Pokol¹⁴) vagy elválaszthatatlanul kötődik egy meghatározott politikai filozófiai álláspont-hoz (Szigeti, Varga¹⁵). E recenzióban elsősorban nem ezektől az ellenvetésektől akarom megvédeni a gyakorlati filozófiai jogelméletet.¹⁶ Mint mondtam, a kifejtés módja más logikát fog követni, mivel itt inkább arra a kérdésre fókuszálok, hogy a gyakorlati filozófiai jogelmélet milyen kihívást intéz a rivális elméletekkel szemben; ám alkalomadtán utalni fogok arra, hogy Bódig Mátyás elmélete hogyan válaszol ezekre az ellenvetésekre.

3

Ahhoz, hogy Bódig Mátyás álláspontját megérthessük, először is el kell helyeznünk a jogelmélet lehetséges módszertani

alternatívái között. Elemzése ugyanis nem általában akar egy tartható jogelméleti módszertant kidolgozni, hanem pusztán bizonyos fajta jogelmélet lehetőségei érdeklik. A legalapvetőbbnek talán az a distinkció tekinthető, melyet a *jogászi* és a *nem jogászi* elméletek között von.

A jogászi jogelméletek bizonyos értelemben kötődnek a joggyakorlathoz, és „azzal az igénnyel lépnek fel, hogy birtokba veszik a jog sajátos terminológiai készletét, amit a gyakorlat résztvevői (a jogászok) is használnak, és ezáltal közvetve vagy közvetlenül hozzászólnak a gyakorlatimmanens gyakorlati problémák megoldásához” (436. old.). A jogászi jogelméletnek három részterülete van. Részint ide tartozik a jogászi tudásnak az a fajtája, amely jogi

tárgyú igények kompetens megítélését teszi lehetővé. „A jogászok alapvetően azzal foglalkoznak, hogy jogi igényeket formálnak, vitatnak, illetve ilyen igények felől döntenek. A jogi gyakorlatban való részvétel szempontjából meghatározó, hogy az ember képes legyen felismerni, mi minősülhet egyáltalán jogi igénynek, és hogy az adott helyzetben mi minősülhet megalapozott jogi igénynek.” (435. old.) Ezt a tudást részben a joggyakorlatban szerzi meg az ember, részben ezzel a kérdéssel foglalkoznak a tételes jogtudományok, de vannak olyan jogelméletek is, melyeknek erre a kérdésre esik a súlypontjuk. Ezeket együttesen Bódig Mátyás *tartalmi* jogelméleteknek nevezi.

A tartalmi jogelmélet azonban két értelemben is megalapozásra szorul. Egyrészt rákérdezhetünk a jogban használatos elvek igazolására. Mivel támasztható alá az ártatlanság vélelme, a diszkrimináció tilalma vagy éppen a hatalommegosztás tana? Az ilyen kérdésekre válaszoló elméleteket nevezhetjük *igazolási célú* elméleteknek. Másrészt a tartalmi jogelmélet olyasfajta fogalmakat használ, mint szabály, érvényesség, kötelezettség, jogrendszer. A jogelméletnek meg kell világítania ezeknek a fogalmaknak a természetét; ez a *konceptuális elméletek* feladata.

Bódig Mátyást a jogászai jogelméletnek ez az utolsó szelete, vagyis a tartalmi jogelméletet megalapozó konceptuális jogelmélet módszertani karaktere érdekli. Ebből következik, hogy mondanivalójának érvényességi igénye egyáltalán nem terjed ki a nem jogászai elméletekre, sőt kifejezetten elismeri az ilyen elméletek létjogosultságát és hasznosságát (437. old.). Ebbe a körbe tartozik a szociológiai elméletek legtöbb válfaja, a jogi antropológia vagy a jogi szemantika.

Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a tartalmi jogelmélet megalapozásához szükséges konceptuális jogelméletnek milyen módszertani karaktere van, a szerző négy alternatívát vizsgál meg. Ehhez a négy módszertani alternatívához két tipológia egymásra vetítésével jutunk el. Egyfelől különbséget tesz *leíró* és *normatív*, másfelől *internalista* és *externalista* elméletek között. A leíró elmélet oly módon törekszik a jogi fogalmak tisztázására, hogy közben „semmilyen gyakorlati elv (értékmeggyőződés) igazolhatóságát nem feltételezi” (446. old.). A normatív elmélet képviselői ezzel szemben úgy vélik, hogy még a jogi fogalmak pusztán konceptuális elemzése is feltételezi bizonyos gyakorlati elvek igazolhatóságát.

A második megkülönböztetés azzal áll összefüggésben, hogy az elmélet milyen szerepet szán a konceptuális összefüggések tisztázására a gyakorlatban résztvevők perspektívájának. Az internalista elméletek kérdésfeltevésükben, konceptuális sémájukban a gyakorlaton belüli nézőponthoz igazodnak. Az ilyen elméletnek még akkor is, ha nem ugyanazokat a fogalmakat használja, mint a résztvevők, képesnek kell lennie arra, hogy „a gyakorlatot érintő állításait visszavonatkoztassa a résztvevők megértésmódjaira”

(449. old.). Az externalista jogelméletek viszont problémafelvetésükben és válaszaikban függetlenedhetnek a résztvevői perspektívától.

E két distinkció felvázolása után tehát alapvetően négy módszertani alternatíva rajzolódik ki: a leíró externalizmus, a leíró internalizmus, a normatív externalizmus és a normatív internalizmus. Bódig Mátyás könyvének fő tézise, hogy a tartalmi jogelméletet megalapozó konceptuális elméletnek normatívnak kell lennie, és bár nem veti el a normatív externalizmus programját, kiáll egy ettől eltérő, normatív internalista megközelítés létjogosultsága mellett.

Három fogalomra van még szükségünk a szerző fogalmi keretének a rekonstrukciójához. Az első az *interpretivizmus*, ami nem más, mint az internalista elméletek karakterének megfelelő megismerési módszer. Mivel az internalista elméletek a gyakorlat résztvevőinek perspektívájából indulnak ki, sajátos tudásukat a létező gyakorlatok értelmezésével szerzik. Másodszor, ebből az is következik, hogy az interpretív elméletek eleve nem lehetnek univerzálisak, csak *lokálisak*, hiszen kötődnek ahhoz a gyakorlathoz, ahonnan interpretív adataikat merítik. Ez azonban nem azt jelenti, hogy mondanivalójuk csak egy adott jogrendszerre vonatkozik. Bódig Mátyás például leszögezi, hogy interpretív adatait a modern alkotmányos demokráciák jogrendszereiből meríti, s állításait ezekre vonatkoztatja (525. old.). Végül ezek az elméletek lehetnek *konstruktívak* vagy nem konstruktívak, annak függvényében, hogy kifejezetten törekednek-e arra, hogy hassanak az általuk értelmezett gyakorlatra és az abban résztvevők önmegértésére.

E ponton talán helyénvaló két rövid közbevetés. A jogászai jogelmélet fogalmát felidézve az olvasó talán úgy érezheti, hogy a Bódig Mátyás által felvetett kérdésre – vajon mi a karaktere a tartalmi jogelméletet megalapozó konceptuális jogelméletnek – adható válaszok köre lényegesen leszűkül a fenti tipológia fényében. Amint kezünkben van az externalizmus és az internalizmus közötti megkülönböztetés, úgy tűnik, hogy a jogászai jogelmélet csak internalista lehet. Talán az elmélet jogászai jellege nem is más, mint az internalizmus egyik aspektusa. Bár a fentebb szövegszerűen is idézett definíció talán ezt a képzetet kelti, valójában ez elhamarkodott következtetés lenne. A szerző később explicitte is teszi, hogy tartalmi jogelmélet nemigen képzelhető ugyan el másként, mint internalista elméletként, a tartalmi jogelméletet megalapozó konceptuális elmélet karakterét illetően a kérdést mégis indokolt nyitva hagynunk. (448. old.)

A fenti fogalmi keret birtokában talán értékelni lehet azt az ellenvetést is, amelyik azzal érvel a gyakorlati filozófiai jogelmélet ellen, hogy az idegen a ma-

17 ■ Paksy–Takács: *i. m.*

18 ■ Lásd Bódig: Társadalomelmélet, gyakorlati filozófia, jogelmélet; Györfi: Gyakorlati filozófia, liberális morálfilozófia és a jog autonómiája. 1.§

gyar jogi kultúrától.¹⁷ Ha a szerző saját elméletét internalista s következőképpen interpretív és lokális elméletként jellemzi, akkor valóban komoly problémát jelentene, ha nem tudna mit kezdeni saját joggyakorlatunk jellegzetes vonásaival. Meg kell mondanom, nem egészen világos számomra, min alapul a fenti ellenvetés. Ahhoz, hogy ez a kritika találó legyen, a kritikusoknak azt kellene kimutatniuk, hogy a gyakorlati filozófiai jogelmélet állításai nem egyeztethetők össze azokkal az interpretív adatokkal, amelyek értelmezésére az elmélet kísérletet tesz. Hogy, mondjuk, a mi jogrendszerünkben az érvényesség, a szabály, a kötelezettség vagy a jogosultság fogalma egészen mást jelent, mint a gyakorlati filozófiai jogelmélet értelmezésében, vagy hogy a mi gyakorlatunknak vannak olyan karakterisztikus vonásai, amelyekről a gyakorlati filozófiai jogelmélet egyáltalán nem tud számot adni. Az ilyen ellenvetéseket csak akkor lehetne megválaszolni, ha a kritikusok rámutatnának az értelmezés konkrét hiányosságaira. Más a helyzet, ha az a kritika lényege, hogy az interpretív adatok értelmezésére használt fogalmi keret idegen a mi joggyakorlatunktól. Hiszen egy interpretív elméletnek nem feladata, hogy mindenben ragaszkodjon a gyakorlatban résztvevők fogalmi sémájához. Pusztán arra kell képesnek lennie, hogy „a gyakorlatot érintő állításait visszavonatkoztassa a résztvevők megértésmódjaira” (449. old.). Egy helyen Bódig Mátyás is elismeri például, hogy elméletének van konstruktivista dimenziója, mivel például úgy tartja, hogy saját joggyakorlatunkat jobban megértenénk az autoritás fogalmának a használatával, mint e fogalom hiányában (453. old.). Vagyis az autoritás fogalmát a gyakorlat résztvevői nem használják ugyan, de e fogalom mégis segít megérteni, hogy a gyakorlatban résztvevők hogyan értik meg saját magukat. Másfelől a kritikának ezt a formáját túl erősnek is tartom: aligha van olyan jogelmélet, amely csak a joggyakorlat résztvevőinek fogalmi sémáját használná. E tekintetben nem gondolom, hogy a gyakorlati filozófiai jogelmélet kirívó eset lenne. Nehéz volna például meggyőzni arról, hogy a Van és a Kell kelsen elhatárolása a magyar bíróságok mindennapi szokásához tartozik.

4

A magyar jogelmélet belső vitái szempontjából a négy módszertani alternatíva közül a leíró elméletek és elsősorban a leíró externalista pozíció kritikája tűnik a legérdekesebbnek, így eleve ezekre korlátozom további mondanivalómat, s egyáltalán nem érintem a normatív externalizmus problematikáját. A társadalomelméleti és gyakorlati filozófiai megközelítés közötti eddigi vitákban mind Bódig Mátyás, mind magam felhívtuk már a figyelmet e viták aszimmetriájára: tipikusan a társadalomelméleti paradigma képviselői kérdőjelezték meg a gyakorlati filozófiai megközelítés létjogosultságát.¹⁸

A vitaszituációnak ezt a jellemzését itt azonban némileg árnyalni kell. Bódig Mátyás most is leszögezi ugyan, hogy nem tagadja a leíró externalista elméletek hasznosságát, elmélete azonban, ha nem érinti is a leíró társadalomelméleti paradigma létjogosultságát, jelentős területet akar elfoglalni e megközelítéstől.

A leíró externalizmus paradigmátikus esetének Bódig az ontológiai karakterű jogelméletet tekinti, s az ilyen elméletek alkotják ellenvetései közvetlen céltábláját. Az ontologizáló jogelméletek ambíciója az, hogy megvilágítsák a jog sajátos fogalmainak – mint érvényesség, szabály, kötelezettség, jogosultság – sajátos tárgyi minőségét. Hogy egy közismert példával világítsuk meg ennek a vállalkozásnak a természetét, Hans Kelsen a norma mibenlétét egy ontológiai megkülönböztetéssel, a Van és a Kell közötti distinkcióval próbálja megragadni. Bódig Mátyás ellenérve két lépésben halad. Első lépésben azzal érvel, hogy a jog sajátos fogalmainak gyakorlati funkciója van. „[A]z a mondat, hogy »Ez a jogi norma igenis érvényes«, a jogi diskurzusban az olyan további mondatok »társaságában« nyeri el jellegzetes funkcióját, mint hogy »tehát nem hagyhatod figyelmen kívül«, »tehát ez lesz a döntő az ítélet szempontjából«, »tehát mégsem tehetjük meg, amit elterveztünk«, »tehát igenis megbüntethetnek erre a normára hivatkozva«; nem pedig olyan mondatok társaságában, mint hogy »tehát ne hidd, hogy ugyanaz az ontológiai státusa, mint a fizikai tárgyaknak.«” (468. old.) Ha a jogász diskurzusban ezeknek a fogalmaknak jellegzetesen gyakorlati funkciójuk van, a konceptuális jogelméletnek erre a funkcióra tekintettel kell megvilágítania a jog alapfogalmait (469. old.).

Az ontologizáló jogelméletek azonban még annak elismerése mellett is kivédhetnék ezt az ellenvetést, hogy a jogi fogalmak gyakorlati fogalmak. E törekvésük akkor járna sikerrel, ha ki tudnák mutatni, hogy minden gyakorlati filozófiának van valamilyen konstitutív ontológiája. Ezért kell az érvet egy következő lépéssel kiegészíteni. Bódig Mátyás könyvének egyik központi kérdése, hogy a jogelméletnek milyen válaszot kell adnia a „metafizikai kihívásra”. Ha minden jogelmélet számára felvetődnek ontológiai kérdések, úgy lehet, hogy minden jogelméletnek van valamilyen, csak rá jellemző metafizikai alapja. Így könnyen lehet, hogy a jogelméleti koncepciók között a koncepció alapjául szolgáló ontológiai előfeltevések tesznek különbséget, fűzhetnék tovább egy gyakran alkalmazott gondolatmenetet. A szerző azonban amellett érvel, hogy egy konceptuális jogelmélet nem szükségszerűen kötődik egy meghatározott ontológiai felfogáshoz: összeegyeztethető lehet egyszerre több ontológiai felfogással is, mint ahogy egy ontológiai felfogás egyszerre több konceptuális jogelméleti konstrukcióval is kompatibilis lehet. A „relatív ontológiai semlegesség” (471. old.) álláspontjából az következik, hogy a konceptuális jogelmélet sajátos kérdései nem dőlnek el az ontológiai előfeltevések szintjén.

Vagy másképpen megfogalmazva: egy konceptuális jogelmélet megcáfolható annak kimutatásával, hogy csak tarthatatlan ontológiai felfogásokkal egyeztethető össze, de egy tartható ontológia önmagában nem képes igazolni gyakorlati tételeket.

Releváns-e ez az érv közvetlenül a társadalomelméleti jogelméletekkel szemben? Az ontologizáló társadalomelméletekkel szemben igen. De ha egy társadalomelmélet maga is megvan konstitutív ontológia nélkül, akkor ez már nem olyan biztos. A szerző álláspontja e kérdésben ambivalensnek tűnik. Két helyen is tárgyalja, miért épp az ontológiai megközelítésen keresztül vizsgálja a leíró externalizmus lehetőségét. Az egyik szöveghely azt állítja, hogy a konstitutív ontológiával nem rendelkező társadalomelméletekkel szemben meggyőző ellenérvet csak a leíró elméletekkel szembeni általános argumentum szolgáltat. (466–467. old.) Vagyis nem a leíró externalizmusmal szemben fentebb rekapitulált speciális érv, hanem az az érv, amely a leíró elméleteknek mind az externalista, mind az internalista válfajával szemben mozgósítható. Egy másik szöveghely (439. old.) viszont azt sugallja, hogy a fenti „speciális érv” kiterjeszhető a társadalomelméleti megközelítésre is. Ha így van, akkor is komoly ellenvetés hozható fel a társadalomelméleti megközelítéssel szemben, ha a leíró elméletekkel szembeni általános érv nem tartható. Én magam úgy gondolom, hogy a fenti érv meggyőzően működik a társadalomelméletek vonatkozásában is.

A fentiek fényében érdemes tehát pontosan megfogalmazni a gyakorlati filozófiai paradigma kihívását a jogelméletet társadalomelméleti keretben művelni kívánó megközelítésekkel szemben. A gyakorlati filozófiai megközelítés nem vonja kétségbe egy ilyen elmélet létjogosultságát vagy hasznosságát. Pusztán azt vonja kétségbe, hogy megfelelő lenne a létező gyakorlat fogalmainak konceptuális elemzésére. Ez az a terület, amelyre mindkét elmélet igényt jelentett be, s ahol megítélésem szerint a gyakorlati filozófiai elmélet van fölényben riválisával szemben.

A társadalomelméleti megközelítés, úgy vélem, két stratégiát követhet ezen a ponton. Vagy felhasználja a konceptuális jogelmélet teljesítményét, s oly módon építi be elméletébe, ahogyan kapta. Ez az eljárás annyira kézenfekvő, hogy többen, például Hans Kelsen, ebből azt a következtetést vonták le, hogy a jog foglalkozó empirikus tudományok logikailag előfeltételezik a normatív jogtudományt. Hiszen annak megállapításához, hogy az emberi magatartások végtelen halmazából mi tartozik például a jogszociológia tárgykörébe, a jogszociológusnak előzetesen tudnia kell, hogy egy magatartás jogilag releváns-e. Ezt pedig csak úgy tudhatja meg, ha a normatív jogtudomány eligazítja abban a kérdésben, hogy az adott magatartás valamely norma részét alkotja-e vagy más módon kapcsolódik egy normához.¹⁹ Én azonban nem osztom ezt a nézetet, s úgy gondolom, az elemzőnek szabadságában áll másképpen konceptualizálni az általa megfigyelt társadalmi jelenséget. Annak

mércéje, hogy egy ilyen deskriptív-magyarázó elmélet fogalmi sémája megfelelő-e, az, hogy milyen magyarázó és prediktív ereje van az adott fogalmi sémát alkalmazó elméletnek, a jelenségek milyen széles körét magyarázza, s milyen egyszerűen és elegánsan teszi ezt.²⁰ Ekkor azonban tudnunk kell, hogy már nem a tartalmi jogelmélet fogalmait világítjuk meg, hanem a magyarázat és a predikció céljából új fogalmakat kreáltunk.

5

Mint fentebb mondtam, Bódig Mátyásnak van egy alternatív érvelési stratégiája, melyet a leíró internalista elméletekkel összefüggésben fejt ugyan ki, de amely, ha meggyőző, a leíró jelleg miatt kihívást jelent a leíró externalista elméletekkel szemben is. Az érv lényege, hogy a leíró elméletek nem tudnak számot adni a jog normativitásáról. Mielőtt ehhez az érvehöz fordulnék, röviden ki szeretnék térni egy olyan kérdésre, amelyben nem értek egyet a szerzővel. A leíró internalista elméletek kritikájának kifejtésekor világos, hogy a szerző célpontját a módszertani pozitívizmus képviselői jelentik, akiknek elméletét a kötet első két fejezete is nagyon alapos elemzésnek veti alá. Bódig Mátyás azt állítja, hogy „Hart és követői számára a konceptuális jogelméletnek nincs egyértelműen azonosítható diszciplináris karaktere” (439. old.), majd több helyen is (pl. 439. és 440. old.) a leíró elméletet és a gyakorlati filozófiai megközelítést egymást kizáró fogalmakként értelmezi. Herbert Hart – elemzőinek sok fejtörést okozva – azt állította ugyan, hogy könyve „a leíró szociológia körébe tartozó tanulmányoknak is tekinthető”,²¹ valójában maga teremtette meg egy gyakorlati filozófiai jogelmélet lehetőségét a szabályok cselekvési indokként való felfogásával. Önbesorolása szerint Joseph Raz is leíró gyakorlati filozófiai jogelméletet alkotott, és szerintem jó okkal használhatnánk ezt a jelzőt mondjuk Frederick Schauer vagy Jules Coleman elméletére is. Valamennyi elméletben kitüntetett szerepe van ugyanis a jog indok-keletkeztető vonásának. Ezek alapján én azt állítom, hogy a módszertani pozitívizmus bizonyos képviselői gyakorlati filozófiai jogelméletet művelnek; olyan gyakorlati filozófiai

19 ■ Lásd például Hans Kelsen: *Tiszta jogtan és az analitikus jogelmélet*. In: Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia*. (3. kiadás) Szent István Társulat, Bp., 2001. 174. old. Egy hasonló álláspontra nézve lásd Steven J. Burton: *Law as Practical Reason*. *Southern California Law Review*, 62 (1988–89), 747., 758–759. old.

20 ■ Vö. Stephen R. Perry: *Hart's Methodological Positivism*. In: Jules Coleman (ed.): *Hart's Postscript. Essays on the Postscript to The Concept of Law*. Oxford University Press, Oxford, 2001. 325. old.

21 ■ H. L. A. Hart: *A jog fogalma*. Osiris, Bp., 1995. 9. old.

22 ■ Különösen találó például az egységes jogfogalom hiányát magyarázó érve (489. old.). Más összefüggésben magam is felhasználtam a logikai perspektívák különbözőségére vonatkozó érvet bizonyos jogelméleti problémák kezelésére. Lásd Györfi: *A kortárs jogpozitívizmus perspektívái*. 113–125. old.

jogelméletet, amely azon a hiten alapul, hogy adekvát jogelmélet alkotható a gyakorlati filozófia fogalmainak leíró elemzésével.

Persze nem gondolom, hogy most egy olyan tényre mutattam volna rá, amely elkerülte Bódig Mátyás figyelmét, hiszen a fenti megállapítások meglehetősen triviálisak. Ennek ellenére nem egészen értem, miért nem tartja lehetségesnek, hogy a módszertani pozitívizmus, vagy legalábbis annak bizonyos formái egy gyakorlati filozófia keretében bontakozzanak ki. Két plauzibilis magyarázatot látok, mindkettő a módszertani pozitívizmus kritikájában keresendő, de megítélésem szerint egyik sem cáfolja az álláspontomat. Az elégedetlenség a módszertani pozitívizmussal szemben alapvetően két formát szokott ölteni. A kritikusok vagy azt állítják, hogy a módszertani pozitívizmus nem teljesíti saját programját, mert célkitűzésével ellentétben valójában nem tisztán leíró elmélet: ki nem mondottan feltételezi bizonyos gyakorlati elvek igazolhatóságát. Ebben az esetben a leíró internalizmus nem valós módszertani alternatíva ugyan, többé mégsem állíthatjuk, hogy nem tisztázható a módszertani pozitivisták elméletének diszciplináris karaktere. Másfelől azzal vádolják a módszertani pozitívizmust, hogy megmarad a pusztá leírásnál, s éppen ezért nem lehet adekvát jogelmélet. Ez az érv azonban csak azt bizonyítja, hogy a módszertani pozitívizmus nem adekvát jogelmélet, de azt nem, hogy ennek a hiányos vagy inadekvát elméletnek a karaktere ne lehetne gyakorlati filozófiai. Akár saját karakterét félreértő, akár inadekvát gyakorlati filozófiai megközelítésnek tekintjük a módszertani pozitívizmus bizonyos formáit, megítélésem szerint egyik esetben sem zárhatók ki a gyakorlati filozófiai elméletek családjából.

Ezek után térjünk vissza a leíró internalista megközelítés kritikájához. Herbert Hart elméletének egyik fontos belátása volt, hogy különbséget kell tennünk a joggyakorlat résztvevőinek és külső megfigyelőinek perspektívája között, s hogy jogelméletünk karaktere szempontjából alapvető fontosságú, melyik perspektívát tesszük magunkévá. A kritikusai – többek között John Finnis, Gerald Postema és Stephen Perry – azonban rámutattak, hogy a lehetséges elemzési perspektívák feltárásához Hart fogalmi kerete nem eléggé árnyalt. Mindenekelőtt az támaszt számára megoldhatatlan nehézséget, hogy nem egy, hanem több résztvevői perspektíva létezik. Bódig elsősorban Gerald Postema elemzésére támaszkodva részletesen feltárja a különböző résztvevői attitűdöket, vagy ahogy ő nevezi, gyakorlati orientációkat, s a rájuk jellemző ún. személyes és logikai perspektívákat. A személyes perspektíva fogalma arra utal, hogy egy adott személy miként viszonyul a joggyakorlathoz, s milyen motívumai vannak a jog követésére. A logikai perspektíva a joggyakorlathoz való viszony egy jellegzetes, „propozíciók, teorémák, kérdések készletével” jellemezhető módját jelenti (487. old.), amelyet az ember személyes elkötelezettség hiányában is magáévá te-

het. (Például egy anarchista meggyőződésű személy is képes lehet úgy érvelni, *mintha* kötelezettségek forrásának tekintené a jogot, képes olyan fogalmak és kifejezési formák használatára, melyek ezt az attitűdöt tükrözik.) A lehetséges gyakorlati orientációk és logikai perspektívák feltérképezését rendkívül termékeny vállalkozásnak tartom, s úgy vélem, az ezzel foglalkozó alfejezetek a könyv legerősebb részei közé tartoznak.²²

Amikor a szerző a különböző perspektívák tárgyalásához ér, a módszertani pozitívizmusról szóló részt figyelmesen tanulmányozó olvasó már sejtheti, mire fut ki a gondolatmenet. Hart világossá tette ugyan, hogy az ún. imperatív elméletek nem képesek különbséget tenni egy pusztán kényszerítő rend és egy kötelezettségeket támasztó rend között, ám mind ő, mind követői adósk maradtak a megnyugtató válasszal arra, hogy mi a jogi kötelezettség filozófiai karaktere, s az min alapul. Ha így van, a módszertani pozitivisták leíró elmélete nem lehet megfelelő kiindulópont egy olyan konceptuális elmélet számára, amely számot akar adni a kötelezettség, az érvényesség vagy mondjuk a szabály fogalmáról. Meglepő módon azonban Bódig Mátyás e ponton nem ehhez az érvelési stratégiához fordul. (Így az is kiderül, hogy a módszertani pozitívizmus a látszat ellenére az első kétszáz oldalon csak erősen megingott, sebesülése még nem volt halálos.)

A különböző perspektívákból vagy gyakorlati orientációkból más-más konceptuális sémákkal írhatjuk le a jogot. Ezek nem adják ugyan a gyakorlat egyformán adekvát leírását, de mindegyik megvilágít valamit a joggyakorlatból, vagyis eredeti ismerettel szolgál. Így lehet, hogy a módszertani pozitívizmus hívei nem képesek a legadekvátabb konceptuális elmélet kidolgozására, de képesek a jog *egy lehetséges* és eredeti megismerési értékkel renndelkező leírására. Mivel nem okvetlenül kényszerülnek rá, hogy válasszanak a különböző perspektívák között, az a Finnis által ihletett érv, hogy egy ilyen választás értékítéletet vonna maga után, nem éri el őket, s nem kell feladniuk elméletük leíró jellegét. Ezért látszik szükségesnek egy másfajta érvelési stratégia.

Bódig szerint még ha valaki csak pusztá fenyegetést és nem kötelezettségeket lát a jogban, mint például az imperatív elméletek, akkor is számot kell adnia a normativitás egy minimumfogalmáról, arról, hogy a jog cselekvési indokokat szolgáltat a címzettjeinek. „A jogi gyakorlat résztvevői közötti viszony ábrázolásakor olyan fogalmi keretet kell felvázolnunk, amelyben lehetséges a megfelelő gyakorlati értelemben vett gyakorlati indokok szolgáltatása. Ám az a kérdés, hogy az adott keretben mód van-e erre, *gyakorlati filozófiai állásfoglalás* kérdése. Az, hogy a fenyegetés gyakorlati indokok forrása a résztvevők számára, vagy hogy a legitim autoritás felhatalmazást jelent igazolt cselekvési elvárások meghatározására, egyaránt gyakorlati filozófiai tétel.” (491. old.)

Egyetértek a szerzővel abban, hogy csak azok az elméletek tesznek kísérletet a jog normativitásának intelligibilissé tételére, amelyek megpróbálják a jog sajátos indok-keletkeztető természetét megvilágítani, ezek az elméletek pedig szükségszerűen bizonyos gyakorlati filozófiai előfeltevésekre kényszerülnek. Abban is egyetértek, hogy az imperatív jogelméletek kielégítik ezt a követelményt. E ponton az olvasó azt gondolhatja, hogy a normativitásnak ez a minimum-felfogása, melyet még az imperatív jogelméletek is teljesítenek, túl triviális ahhoz, hogy akár egyetlen elméletet is kizárjon a normativitást legalább plauzibilisen magyarázó felfogások köréből. Valójában ez a minimumfelfogás kizárná például az empirikus redukcionizmust képviselő skandináv realizmust, de a jog normativitását az alpnormával magyarázó kelteni teóriát is. Nem világos azonban számomra, hogy az az állítás, miszerint egy elmélet gyakorlati filozófiai perspektíva megnyitását követeli meg, miért egyenértékű azzal, vagy miért implikálná azt, hogy „minden adekvát konceptuális elmélet függ bizonyos *normatív állítások igazolhatóságától*” (492. old.).²³ Vagy, a szerző egy másik megfogalmazásához kapcsolódva: a normativitás intelligibilissé tétele miért követeli meg a potenciális igazolhatóság felmutatását? Úgy gondolom, a normativitás magyarázatát a hihető fenyegetésekre alapozó imperatív elmélet kétségtelenül értelmezhető olyan gyakorlati filozófiai elméletként, amely a jog címzettjeinek prudenciális indokokat szolgáltat, de nem világos számomra, hogy ezzel egyidejűleg milyen normatív állítás igazolhatóságát kellene feltételeznünk. Másképpen: az imperatív elmélet intelligibilissé teszi a jog normativitását, de ezzel nem mutatja fel a fenyegető és a fenyegetett közötti viszony potenciális igazolhatóságát. Úgy gondolom, hogy ha kitartunk amellett, hogy a jog normativitásának minimumfelfogásáról számot adhatunk pusztán a gyakorlat intelligibilissé tételével, akkor nem feltétlenül kell a potenciális igazolhatóságot bizonyítanunk. Ha viszont a potenciális igazolhatóság bizonyítását megköveteljük a normativitás minimumfogalmának magyarázatához, akkor már maga ez a kritérium is szelektál a különböző résztvevői perspektívákból adott leírások között.

6

Az előző pontban azt az érvet rekonstruáltam, amely szerint *minden* plauzibilis konceptuális elmélet a gyakorlati filozófiai perspektíva bevonására kényszerít. Am abból, hogy a joggyakorlatnak több egyaránt plauzibilis értelmezése is van, nem következik, hogy ezek az értelmezések egyenértékűek lennének. Bódig Mátyás amellett érvel, hogy a lehetséges értelmezések közül azt érdemes választanunk, amely a joggyakorlatot az „elkötelezett” nézőpontból, vagyis azoknak a perspektívájából elemzi, akik a jog által támasztott követeléseket a legitim autoritás iránti igénynek tekintik. Ezt úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a jog

azzal az igénnyel lép fel, hogy az általa támasztott kötelezettségeket a címzettek csak azért tartásuk be, mert azt a jog megköveteli.²⁴ De miért lenne érdemes ezt a perspektívát választanunk? Hiszen – mint a szerző is mondja – „nincs olyan konceptuális összefüggés, ami a megfelelő logikai perspektíva kiválasztását önmagában megoldaná” (519. old.).

Két érvelési stratégiát vázol fel állítása alátámasztására. Egyrészt mondhatnánk azt, hogy akkor érdemes ezt a stratégiát választanunk, ha bizonyítani tudjuk, hogy ebből a perspektívából lehet a joggyakorlat legnagyobb részét megvilágítani. Másrészt érvelhetnénk úgy, hogy a joggyakorlatot egyaránt megvilágítani képes nézőpontok közül azt érdemes választanunk, amelyik „a jogi intézmények és a címzettek közötti politikai kapcsolat politikai filozófiai szempontból legvonzóbb felfogását” kínálja (520. old.). Ez a két lehetséges stratégia nyilvánvalóan visszautal Dworkinnak az interpretív elméletekkel szemben támasztott két követelményére, az illeszkedésre, illetve a normatív szempontból vonzóbb értelmezés választására. Noha vita tárgyául szolgálhat, hogy maga Dworkin mennyire veszi komolyan azt, hogy az értelmezett gyakorlathoz való illeszkedés szolgáljon a jó értelmezés mércéjéül,²⁵ az kétségtelen, hogy értelmezés-elméletében következetesen hangsúlyozza ennek a mércének a szerepét. Érdemes figyelni arra, hogy Bódig Mátyás milyen finoman kritizálja itt ezt a felfogást, méghozzá úgy, hogy a kritika explicit címzettje Finnis: „Nem gondolom, hogy valóban kimutathatunk ilyesféle »extenzionális eltérést« abban, hogy a különböző gyakorlati orientációk a gyakorlat mennyi gyakorlati filozófiai problémáját képesek megjeleníteni.” (520. old.) Eppen ezért a második érvelési stratégiát választja, s annak alapján kíván dönteni a résztvevői perspektívák között, hogy melyik adja a gyakorlat politikai filozófiai szempontból legvonzóbb leírását.

Ezen a ponton kapcsolódik össze a jogelmélet a politikai filozófiával. Bódig Mátyás a résztvevői perspektívák közötti választásban politikai filozófiai érvek alapján jut arra a következtetésre, hogy akik a nyilvános intézmények működését értéknek tekintik, nem utasíthatják el a nyilvános intézmények autoritásgényének potenciális igazolhatóságát. Egyetértek mind a szerző végkövetkeztetésével, miszerint jogelméletünk kiindulópontjaként érdemes az elkötelezett perspektíváját választanunk, mind azokkal a tartalmi politikai filozófiai nézetekkel, amelyek gondolatmenetében szerepelnek. Ugyanakkor ebben az okfejtés-

23 ■ Ezt az elsőfokú és másodfokú normatív állítások megkülönböztetése (492. old.) sem magyarázza megnyugtatóan.

24 ■ Az autoritásgénynek ez a jellemzése természetesen rendkívül elnagyolt. Alapos elemzésére lásd például a könyv II., Joseph Razzal foglalkozó fejezetét.

25 ■ Vö. Joseph Raz: *Ethics in the Public Domain*. Clarendon Press, Oxford, 1994. 319–325. old.

26 ■ Megítélésem szerint ezt az utat követi alkalmakként például Varga Csaba. Lásd Varga Csaba: *Érvényesség*. In: uő: *Jogfilozófia az ezredfordulón*, 169. old.

ben vannak olyan állítások, amelyek ellentmondani látszanak annak a jellemzésnek, hogy itt a politikai filozófiai implikációik alapján kellene döntenünk a résztvevői perspektívák között. A szerző azt írja, hogy „egyedül az elkötelezett gyakorlati orientációjához társulnak olyan nézetek, amelyek a jogi intézmények realiztikus ábrázolására képesek. [...] A törvények és a bírói ítéletek a kötelezettségek nyelvét beszélik, azaz autoritásigénnyel lépnek fel. Ezeket a normatív igényeket az elkötelezett nézőpontjából lehet megfelelően megragadni, mert ezek az igények intelligibilisek, potenciálisan igazolhatók, sőt a *jogi direktívákat kibocsátó intézmények nem is működhetnek megfelelően, ha nem lépnek fel autoritásigénnyel.* [...]Ez konceptuális állítás, nem igazolási tétel. Azzal, hogy a jogi intézmények autoritásigényét konceptuális szükségességgként ábrázoljuk, amely potenciálisan igazolható is, nem állítjuk egyetlen konkrét jogi gyakorlatról sem, hogy normatív igényei igazoltak.” (523–524. old.)

Ezek a sorok azt sugallják, hogy a jog autoritásigénye egy interpretív adat, melyet csak az elkötelezett perspektívájából tehetünk értelmessé. De akkor miért van szükségünk arra a politikai filozófiai érvre, mely az anarchista álláspontját hivatott cáfolni? Ha a jogi intézmények autoritásigénye konceptuális szükségyszerűség, és nem igazolási tétel, akkor miért van szükségünk politikai filozófiai érvekre ahhoz, hogy válasszunk azok közül a résztvevői perspektívák közül, amelyek a jogot egyfelől autoritásra igényt formáló jelenségnek, másfelől pusztán hihető fenyegetésekkel operáló kényszermechanizmusnak tartják? Megfordítva a tételt, ha azt az állítást, hogy a jog autoritásigényt támaszt, interpretív adatnak vagy a jogra vonatkozó konceptuális tételnek gondoljuk, a különböző résztvevői perspektívák közötti választásnak nem pusztán az lesz a mércéje, hogy melyik nézőpont adja a jogi intézmények és a címzettek közötti politikai kapcsolat politikai filozófiai szempontból vonzóbb felfogását, hanem az is, hogy melyik képes inkább értelmet adni a jog eme tulajdonságának, melyik illeszkedik jobban a jognak ehhez a jellemvonásához.

Bár lehet, hogy eltérő stratégiával, de mindketten arra a következtetésre jutottunk, hogy a jog nem egyszerűen indokokat szolgáltat címzettjei számára, hanem sajátos módon kíván belépni a címzettek gyakorlati deliberációjába: autoritatív indokok szolgáltatásával. Egyetérték a szerzővel abban is, hogy a jogelmélet feladatai közé tartozik az is, hogy ennek az igénynek az érvényességi feltételeiről mondjon valamit.

Utolsó gondolatként arra térek ki, hogy a jog normativitására vonatkozó felfogás általában, vagy az autoritásigényére vonatkozó felfogás különösen mennyiben jelent kihívást azok számára, akik egy leíró társadalomelméleti paradigmában közelítik meg a jogot. Úgy vélem, három stratégia áll előttük. Az első, hogy megpróbálják cáfolni azt, hogy a jog megérzése szempontjából a normativitás magyarázatának alapvető jelentősége van. Hogy ezt az utat hogyan le-

hetne járni, megvallom, nem nagyon tudom elképzelni. A második, hogy a gyakorlati filozófiai jogelmélettel szemben megpróbálják kimutatni, hogy a jog normativitásáról egy pusztán leíró elmélet keretei között is számot lehet adni. Ez esetben a rivális paradigmák ugyanarra a területre nyújtanak be igényt, s igazságigényeik között vita alakulhat ki. Harmadik lehetőségként pedig elméletük kompetenciájának határait megvonva illetéktelennek nyilváníthatják magukat e kérdésben, vagy általában érvelhetnek amellett, hogy ez a kérdés tudományosan megválaszolhatatlan.²⁶ Ez utóbbi esetben, úgy vélem, a vita részben okvetlenül metaetikai jellegűt öltene, hiszen a normatív állítások racionális igazolhatósága a tét. Bódig Mátyás módszertana számol a metaetikai irányból érkező kihívással, s egy eredeti metaetikai álláspont mellett kötelezi el magát, melyet *prezumpatív objektivizmusnak* keresztel el. A prezumpatív objektivizmus olyan metaetikai felfogás, mely mindaddig kitart az erkölcsi objektivizmus *lehetősége* mellett, amíg az erkölcsi szubjektivizmus nem tudja meggyőzően alátámasztani álláspontját. Ha tehát a társadalomelméleti jogelmélet hívei elfogadják, hogy saját elméletük nem tud meggyőző választ adni a normativitás kérdésre, csak abban az esetben érvelhetnek amellett, hogy a gyakorlati filozófiai jogelmélet sem lehet képes e területen sikert elérni, ha beszállnak ebbe a metaetikai vitába. Akármi legyen is azonban ennek a vitának a kimenete, látható, hogy a vitában a társadalomelméleti paradigma hazai képviselői aligha kerülhetik meg Bódig Mátyásnak, illetve annak a hagyománynak az érveit, amelyből ez az elmélet építkezik. □